

Oikeuksiin pääsy massavahinkotilanteissa. Prosessioikeudellinen tutkimus kollektiivisista oikeussuojakeinoista, erityisesti kanteiden yhteiskäsittelystä

Oikeusjärjestelmän lähtökohtiin kuuluu se, että kullekin aineelliselle oikeudelle tulee olla oikeussuojakeino. Erimielisyystilanteessa oikeudet on voitava vahvistaa, viime kädessä tuomioistuimessa. Tähän nähden tuomioistuimeen pääsyn tulee olla käytännöllistä ja tehokasta, kuten Euroopan ihmisoikeustuomioistuin lausuu.¹ Näiden laatukriteerien täyttäminen on osoittautunut sitkeäksi ongelmaksi monissa Euroopan maissa, ei vähiten Suomessa. Riita-asioissa ongelman keskeisenä syynä on korkea taloudellinen prosessikynnys, minkä aikaisempi tutkimus on tehnyt selväksi.² Niinpä on syytä tutkia keinoja, joilla saatetaan vaikuttaa prosessikynnykseen yleisemmissä tai erityisemmissä yhteyksissä.

Käsillä oleva tutkimus keskittyy erääseen erityiseen kontekstiin, nimittäin massavahinkotilanteisiin. Sellaisissa suurelle määrälle henkilöitä väitetysti syntyy vahinkoa samankaltaisen laittoman toiminnan vuoksi. Taustalla voi olla esimerkiksi massatuotetun tavarahan virhe, kuten autoalan Dieselgate-skandaalissa, tai kielletty kilpailunrajoitus, kuten kotimaisissa puu- ja asfalttikartelleissa. Massavahinkotilanteessa siis syntyy nippu yksittäisiä korvausvaateita henkilöille, joita kutsun vaateenhaltijoiksi, siis potentiaalisiksi kantajiksi. He voivat olla luonnollisia tai oikeushenkilöitä. Siinä tutkimuksen tausta lyhykäisyydessään.

Tutkimus sisältää kolmenlaista ainesta, kolme erilaista tutkimusotetta. Ensinnäkin siinä arvioidaan oikeussuojajärjestelmän toimivuutta. Tutkimuksen runko-osa taas on yksityiskohtaisempaa lainopillista analyysia. Lisäksi pohdin muutamaa mahdollista lainsäädäntöuudistusta. Kerron näistä tutkimusotteista hieman lähemmin.

Tutkimuksen pääluvussa II luon yleiskatsauksen siviiliprosessin ulkopuoliin oikeussuojakeinoihin. Niiden avulla vaateenhaltija voi ikään kuin kiertää prosessikynnyksen. Tältä osin olen kartoittanut, mitkä keinot ovat mahdollisia missäkin massavahinkotilanteessa. Lisäksi olen arvioinut, kuinka laadukasta ja

* Jaakko Markus, OTT. Lectio praecursoria Lapin yliopistossa 3.6.2022 pidetyssä väitöstilaisuudessa, jossa kirjoittaja puolusti väitöskirjaansa Oikeuksiin pääsy massavahinkotilanteissa. Prosessioikeudellinen tutkimus kollektiivisista oikeussuojakeinoista, erityisesti kanteiden yhteiskäsittelystä.

1. Ks. esim. klassikkotapauksen Airey v. Yhdistynyt kuningaskunta (9.10.1979), kohdat 24 ja 26.

2. Ks. esim. Laura Sarasola – Chris Carling, Oikeudenkäyntikulut pääkäsitellessä ratkaistuissa riita-asioissa 2019. Edilex 2020/36.

helposti saatavaa oikeussuojaa kukin keino tarjoaa. Tällainen arviointi liittyy vahvasti access to justice -tutkimusperinteeseen, jossa hyödynnetään lainopin metodin lisäksi yhteiskuntatieteiden menetelmiä. Näkökulmani on sikäli legalistinen, että olen käyttänyt mittarina pääsyä aineellisiin oikeuksiin enkä väljempiä intressejä. Kartoitus ja arviointi osoittivat joitakin oikeussuojajärjestelmän katvealueita, tosiasiallisia heikkoja kohtia. Esimerkiksi kilpailuoikeudellisten korvausvaateiden käsittelyyn ei ole osuvia keinoja siviiliprosessin ulkopuolella, mikäli vastapuoli ei suostu sovitteluun.

Katvealueiden vuoksi siviiliprosessille on tarvetta massavahinkotilanteisakin. Siksi vaateenhaltijat toisinaan turvautuvat kollektiivisiin oikeussuojakeinoin. Termillä tarkoitan valikoimaa erilaisia menettelyllisiä keinoja, joiden myötä yksi siviilioikeudenkäynti on ratkaiseva lukuisten henkilöiden vaateille. Tällainen keskittäminen tekee vaateiden käsittelystä kustannustehokkaampaa. Kollektiiviset oikeussuojakeinot voidaan jakaa edustuksellisiin ja kumulatiivisiin eli kokoaviin oikeussuojakeinoin. Edustukselliset keinot merkitsevät voimakkaampaa keskittämistä, kun taas kumulatiivisissa keinoissa lukuisat vaateenhaltijat ovat asianosaisen asemassa. Edustuksellisista keinoista on mainittava ryhmäkanne (eri alalajeineen), pilottikanne ja siirronsaajan kanne. Ryhmäkanteita Suomessa ei ole vielä nähty. Kumulatiivisia keinoja ovat yhteiskanne ja joukkokanteet. Jälkimmäisellä termillä tarkoitan itsenäisiä mutta toisiinsa liittyviä kanteita, joiden kantajat pyrkivät yhteiskäsittelyyn. Vastaavasti kutsun tällaista oikeudenkäyntiä joukkoprosessiksi. Se on Suomessa monikäyttöisin ja merkittävin kollektiivinen oikeussuojakeino, ja sen tunnettuja esimerkkejä ovat puu- ja asfalttikartellioikeudenkäynnit.

Lainopillinen osa keskittyy joukkoprosessin erityiskysymyksiin, jotka ovat tulkinnanvaraisia. Olen katsonut tarpeelliseksi tutkia paitsi oikeudenkäymiskaaren menettelynormeja myös oikeudenkäyntikulusääntelyä ja hyvän asianajajatavan normeja. Hyvä asianajajatapa näet ohjaa asianajajan toimintaa useiden kantajien yhteisenä asiamiehenä. Menettelykysymyksissä olen ensinnäkin syventynyt kanteiden yhteiskäsittelyn edellytyksiin. Toinen tärkeä menettelykysymys on, millä menetelmillä tuomioistuim voi hallita kokonaisuutta mahdollisimman tarkoituksenmukaisesti ja reilusti. Lupaavia asianhallintamenetelmiä ovat etenkin sisäiset pilottijutut ja välituomioiden antaminen esimerkiksi vastuuperusteesta. Kummankin tarkoituksenmukaisuus perustuu siihen, että tuomioistuim käsittelee vain pienen osan kokonaisuudesta – ja samalla antaa informaatiota, joka auttaa asianosaisia pääsemään sovintoihin. Olen myös tutkinut, kuinka oikeudenkäymiskaaren (4/1734) 21 luvun säännöksiä oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta tulee soveltaa joukkokanteiden yhteydessä.

Monia lainopillisen osan kysymyksiä yhdistää sama yleisen tason jännite. Prosessiekonomia puoltaa tietyntylaisia, keskittäviä linjauksia, kun taas toiseen suuntaan vaikuttaa kunkin asianosaisen yksilöllinen määräysvalta – tai sen liitännäinen, yksilöllinen vastuuarviointi. Tämä jännite tulee vastaan yhtei-

selle asianajajalle esimerkiksi sovintoneuvotteluissa, samoin tuomarille monissa menettely- ja kulkukysymyksissä. Kutakin erityiskysymystä olen lähestynyt vakiintuneen oikeuslähdeopin keinoin. Toisinaan olen voinut esittää varsin täsmällisiä tulkintasuosituksia, toisinaan taas vastaus jää periaatepunninnan varaan ja varsin epävarmaksi.

Lainopillisen osan jälkeen olen palannut toimivuusarvion pariin ja pohtinut, millaiset mahdollisuudet joukkokanteilla on kohentaa oikeuksiin pääsyä (nykyisen lainsäädännön vallitessa). Väitän, että nykyinen prosessin arkkitehtuuri³ ei riitä turvaamaan joukkokanteiden toimivuutta. Joukkoprosessi on omiaan etenemään hitaasti, ja asianosaisten on vaikea ennakoida kuluvaluuta ja menettelyä. Toki erityistapauksissa joukkoprosessikin voi toimia sujuvasti, jos kaikki asianomaiset suhtautuvat yhteistoiminnallisesti.

Näiden ongelmien vuoksi on syytä harkita muun muassa prosessuaalisia lainmuutoksia. Eräitä vaihtoehtoja ovat a) joukkoprosessia tehostava erityissääntely, b) ryhmäkannelain soveltamisala yleiseksi ja kanneoikeus myös vaateenhaltijoille ja c) tuomioistuinten asiallisen toimivallan muokkaus.

Kollektiivisen oikeussuojan kehittämiseen liitetään uhkia. Erään käsityksen mukaan siitä seuraisi liian monia perusteettomia vaatimuksia, jotka rasittaisivat ainakin vastaajia. Tämä näkökohta on toki huomionarvoinen. Kuitenkin on muistettava, että uhkakuva on lainattu hyvin toisenlaisen oikeusjärjestelmän keskusteluista. Suomen kannalta hyödyllisempää onkin tarkastella Pohjoismaiden ja Manner-Euroopan maiden kokemuksia. Ainakaan tämän kysymyksen ei pidä upottaa alleen muita tärkeitä kysymyksiä.

Keskustelua oikeuksiin pääsystä massavahinkotilanteissa on syytä käydä monella tasolla. Sen ei pitäisi keskittyä vain johonkin tiettyyn menettelyyn eikä pelkästään reagoida ulkopuolisiin impulseihin, kuten viimeksi edustajakannedirektiiviin.⁴ Lainsäätäjän on tärkeää pitää silmällä kokonaiskuvaa eli sitä, kuinka primääri käyttäytymisnormisto, vahingonkorvaus- ja muu sanktionormisto sekä menettelynormisto toimivat yhdessä. Nähdäkseni oikeusnormien toiminnallinen yhteys, kuten professori *Hannu Tapani Klami* ilmaisi⁵, on avainasemassa myös puhuttaessa oikeuksiin pääsystä.

3. Käsitteen on lanseerannut Risto Koulu. Ks. Risto Koulu, Oikeuksiin pääsyn rahoittaminen. COMI 2020, s. 42–54.

4. Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi (EU) 2020/1828, annettu 25.11.2020, kuluttajien yhteisten etujen suojaamiseksi nostettavista edustajakanteista ja direktiivin 2009/22/EY kumoamisesta. EUVL L 409, 4.12.2020, s. 1–27.

5. Ks. Hannu Tapani Klami, Sääntö ja käyttäytyminen. Tutkimus oikeusnormin voimassaolauseiden justifikaation epistemologisista perusteista. Oikeustiede – Jurisprudentia 1979, s. 133–191, 160.